

УДК 338.47(047.31)

д.е.н., професор Є.М. Сич
к.е.н., доцент Бойко О.В.

ОБГРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНО-СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ РИНКУ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

В статті досліджено парадигмальні засади розвитку наукового знання й обґрунтована необхідність переходу до нової парадигми економічної науки. Розкрито теоретичні основи парадигми детермінізму та синергетики, що слугують вихідною методологічною базою концептуалізації інституційно-синергетичної парадигми ефективного розвитку ринку транспортних послуг в умовах становлення мережево-комунікаційної економіки.

Ключові слова: парадигма, теорія, закони, ринок, транспортні послуги.

В статье исследованы парадигмальные основы развития научного знания и обоснована необходимость перехода к новой парадигме экономической науки. Раскрыты теоретические основы парадигмы детерминизма и синергетики, служат исходной методологической базой концептуализации институционально-синергетической парадигмы эффективного развития рынка транспортных услуг в условиях становления сетевой коммуникационной экономики.

Ключевые слова: парадигма, теория, законы, рынок, транспортные услуги.

This paper investigates paradigmatic foundations of scientific knowledge and the necessity of transition to a new paradigm of economics. Theoretical foundations of the paradigm of determinism and synergy that serve original conceptualization of methodological basis of institutional synergetic paradigm of effective transport market in the context of the establishment of network and communication economy.

Keywords: paradigm, theory, law, market, transport services.

Актуальність проблеми. Протягом останнього півстоліття в світі відбулися значні суспільно-економічні трансформації, передусім пов'язані з високими темпами науково-технічного прогресу, що обумовило перехід до постіндустріального етапу розвитку. Сучасна інформаційна революція, розгортання кібернетичного простору й інтенсивний розвиток комунікаційних мереж, призвели до формування мережевої економіки, ключовою характеристикою якої є прискорення динамізму соціально-економічних процесів, що пов'язано з компресією часу та простору, витокі яких, в свою чергу, криються в зміні кількісних і якісних параметрів комунікаційно-інформаційного обміну.

Ринок, будучи за своєї сутності, перш за все, комунікаційним механізмом і невід'ємний атрибутом економіки обмінних операцій не може не вписуватися у загальну логіку еволюції суспільно-економічних відносин; відповідно змінюються характеристики ринкового обміну та формується «новий комунікаційний простір» ринку, що зумовлює трансформацію насамперед, конкурентних механізмів розвитку, принципів, методів і способів взаємодії всіх його учасників (суб'єктів). При цьому, як зазначає відомий вчений-економіст А. Гальчинський у науковій роботі «Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань»: «Конкурентний ринок все більшою мірою виявляє свою фактичну неспроможність розв'язати найгостріші колізії економічного сьогодення; ...всі бачать, що конкурентний ринок кожного дня втрачає свою дієздатність, що де-факто завершується його каденція, однак альтернатива цьому залишається незрозумілою...» [1, С.382].

На даний час економічна наука зіткнулася з серйозними викликами; це з особливою переконливістю довела економічна криза — 2008–2009 рр., виявивши не лише наявність великої кількості «білих плям» у просторі відповідних досліджень, а й їх методологічну неадекватність новим умовам, окресливши обмеженість існуючих дослідницьких підходів. Вже сьогодні без перебільшення, можна сказати, що: «...У цьому разі, міжсистемні трансформації виглядають як зміни, що відбуваються не за логікою: «порядок — криза — порядок», а за складнішою логікою: «порядок — біфуркація і хаос — новий порядок» [2, С.122]. Нове виникає з біфуркації та хаосу — із перехідного системно невизначеного стану, який не може бути швидкоплинним; містить не лише механізми подолання старого, а й творчу енергетику, конструктивний потенціал; а тому докорінно «змінюється все». Отже, остання світова економічна криза, стала своєрідною точкою біфуркації, коли докорінно змінюються всі сфери суспільного життя, у тому числі й економіка як наука.

Подальший розвиток економічної думки, кореспондуючись з суспільно-економічними трансформаціями, симптоматично породжує проблеми інтелектуального та змістового оновлення усталених теорій і концепцій, необхідності напрацювання більш сучасного понятійно-категоріального апарату, адекватного змінам, а також обумовлює нагальну потребу застосування відповідних методів їх наукового пізнання. При цьому йдеться не лише про констатацію зміни теоретичних підходів, метафізичних установок і цінностей, а також переконань й технічних прийомів, що протягом певного часу формували модель постановки проблем та їх вирішення, йдеться про значно більше — про нові світоглядні засади, нові та більш сучасні принципи й алгоритми інтелектуального пошуку.

Сьогодні прогрес кожної галузі спеціального знання все більше залежить від її «союзу» із свідомістю філософською та загальнонауковою. Як справедливо зазначав В.І. Вернадський, «...зростання наукового знання ХХ століття швидко стирає межі між окремими науками. Ми все більш спеціалізуємося не по наукам, а з проблем. Це дозволяє, з одного боку, надзвичайно заглиблюватися в досліджуване явище, а з іншого - розширювати охоплення його з усіх точок зору. В науковому світогляді відбуваються незворотні зміни, виникає синтез досягнень різних галузей наук, що веде до трансформації методології досліджень; проявляється тенденція до взаємодії природничих, технічних і гуманітарних наук, обмін методами та прийомами досліджень, що отримало максимально повне вираження у синергетиці.

Сформована як міждисциплінарна системно-еволюційна методологія, синергетика все глибше проникає не лише в математику, фізику та інші природничі науки, а й поступово використовується в гуманітарних (суспільних) науках, зокрема економічній. Як зазначають Е.Н. Князева та С.П. Курдюмов в роботі «Основні принципи синергетичного світогляду»: «Синергетика відкриває принципи управління, економії та прискорення еволюції» [3, С.95]. Цей міждисциплінарний напрямок відноситься до нового типу наукового знання з властивими предметом, пріоритетами досліджень, особливими методами та способами вирішення проблем. При цьому синергетичний підхід відрізняється від традиційних переходом на більш високий рівень наукових узагальнень.

На думку провідних економістів на даному етапі розвитку економіки як науки виникає нагальна потреба в формуванні «нової економічної свідомості». Спостерігається концептуалізація «нової економічної думки», що характеризується цілісним синергійним підходом до аналізу економічних процесів, тобто підкреслюється

необхідність врахування єдності економічної, соціальної, природно-екологічної, політичної та інших складових економічного розвитку [4, С.9]. Виходячи з цього найбільш суттєве значення набуває синергетичний підхід, який спирається на результати різних наук і дозволяє виокремити ведучі фактори від інших (другорядних), більш доказово аргументувати висновки з економічного аналізу.

Таким чином, синергетика привносить у економічну тематику нові методи вирішення проблем. Так, наприклад, один з найважливіших висновків синергетики полягає в тому, що механізм жорсткого конкурентного відбору не є єдино можливим в еволюції складних соціально-економічних систем. Так, наприклад, в розвинутій ринковій економіці США, ще з половини минулого століття на базі методологічного підходу проф. І. Ансоффа, отримується економічний ефект за рахунок синергії взаємозв'язків у холдингових об'єднаннях. Отже, сама природа економічних явищ та процесів, зокрема, тих, що відбуваються в середовищі ринкових систем, потребує відповідної, тобто синергетичної методології досліджень.

У цьому зв'язку, на нашу думку, перспективною є теоретико-методологічна розробка проблем розвитку ринку транспортних послуг на засадах синергетичного підходу.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. У витоків синергетики стоїть група відомих вчених: бельгієць російського походження І. Пригожин, німець Г. Хакен, а також В.-Б. Занг, В. Е. Войцехович, Е. Ласло, А. Некелов, Г. Ніколіс та інші.

Проте, формування першеоснов синергетичного бачення в економіці пов'язано з іменами Аллі, А. Богданова, М. Кондратьєва, Г. Кларка, К. Маркса, Р. Солоу, А. Тоффлера, Я. Тінбергена, Й. Шумпетера та інших вчених, які, освоюючи досягнення природничих наук, ввели в розгляд такі чинники виробничої та економічної діяльності, як технології, науково-технічний прогрес та інновації. Крім того, динамічне пояснення одержало співвідношення «рівновага - розвиток».

Ідеї синергетики активно розроблялися радянською математичною школою: теорія катастроф - В. І. Арнольда і Р. Тома; теорія самоорганізації на основі математичних моделей і експериментів - А. А. Самарський, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малінецкий; проблеми еволюції - Н. М. Моїсєєв, Ю. Л. Клімонтовіч, В.Г. Буданов, В. І. Аришинов, Ю. А. Данилов та інших.

В даний час у наукових дослідженнях спостерігаємо відмову від механістичного сприйняття світу та механістичної діалектики як ключового методу пізнання, що досліджує об'єкт як стан закритої системи, ознакою якої є стійка рівновага, яка визначає основну ціль управління буд-якою системою. Сьогодні передова економічна наука думка ґрунтується на методології синергетики, тобто методології пізнання закономірностей та процесів самоутворення, створення умов для самоорганізації та наведення на самостабілізацію систем [4, С.4].

Серед вітчизняних науковців синергетичний підхід у дослідженнях економічних систем, використовували А. Гальчинський, О. Васильєв, С. Єрохін, Т. Ісаєв, Г. Пасемко, Р. Ткаченко та інші.

Метою даної роботи є обґрунтування необхідності використання синергетичного підходу до дослідження РТП і базі одержаних результатів сформулювати концептуальні засади інституційно-синергетичної парадигми подальшого його розвитку.

Вклад основного матеріалу. Парадигмальні засади розвитку наукового знання. В науковій роботі українського вченого А. Гальчинського «Економічна методологія».

Логіка оновлення», відзначається наступне - «економічний простір, параметри якого ми прагнемо визначити, поєднує в собі не лише чинні (реальні) господарські процеси, а й трансцендентні елементи економічної діяльності, які ще тільки зароджуються, а отже — залишаються теоретично неосмисленими, перебувають за межами видимого процесу, інституційних визначень. Значимість трансцендентного в економіці зростає в умовах міжсистемних трансформацій, коли нове, що народжується, не вписуючись у канонічні характеристики чинного, сприймається як віртуальне, як таке, що суперечить реаліям економічної практики» [2, С.61]. Саме тому в науковому пізнанні економічних явищ і процесів, економічну методологію мають цікавити передусім ті проблеми, які відбивають специфіку народження нової епохи, містять потенціал системних перетворень, визначають логіку та перспективи конструктивних змін. Мова іде про значимість трансцендентного в економіці (з лат. *transcendentis* — те, що виходить за межі можливого досвіду).

Формування та розвиток трансцендентного відбувається у певному просторі передумов, у середовищі, яке їх породжує. Цю закономірність помітив свого часу американський філософ Т. Кун і саме вона стала відправною ідеєю у сучасному вченні про парадигму, яка розкриває переважаючі сьогодні уявлення про механізми розвитку наукового, у тому числі і економічного знання. Основні положення цієї теорії сформульовані у його відомій книзі «Структура наукових революцій», вихідне трактування поняття «парадигми» зафіксоване у передмові до цієї роботи (в виданні 1962 р.), згідно з яким парадигма — це «визнані всіма наукові досягнення, що впродовж певного часу дають модель постановки проблем та їх розв'язання науковому співтовариству». В подальшому Т. Кун виділив два основні аспекти парадигми:

➤ епістемічний - парадигма розглядається як сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що протягом певного часу формують модель постановки проблем та їх наукового вирішення;

➤ соціальний – парадигма розглядається, як така, що поділяється конкретним науковим співтовариством, цілісність і рамки якого вона визначає; іншими словами, парадигма є тим, що об'єднує членів наукового співтовариства.

Крім того, в подальших дослідженнях вченого відбувається уточнення терміна «парадигма», зміст якої розкривається через поняття - «дисциплінарна матриця», елементами якої є:

- символічні узагальнення формального характеру або закони і визначення деяких термінів теорії;

- метафізичні частинки парадигми, тобто такі загальновизнані теоретичні та методологічні приписи, які задають спосіб бачення цілісного об'єкта;

- спільні ціннісні орієнтири, настанови, передумови, що впливають на вибір напрямку дослідження;

- загальновизнані зразки вирішення конкретних завдань, відмінності між якими формують структуру наукового знання [5, С.757].

Незважаючи на таке достатньо широке трактування парадигми Т. Куном, серед науковців сформувалось неоднакове тлумачення цього поняття. Одні автори ототожнюють його з поняттям «теорія» або «група теорій», другі — з теорією в єдності з методами, а треті розглядають як метатеорію. Так, у роботі [6, С. 477] парадигма розглядається як: «1) поняття, що використовується в античній та середньовічній філософії для характеристики взаємовідношення духовного та реального світу; 2) теорія (або модель постановки проблем), прийнята за взірця

вирішення дослідницьких завдань». У «Новітньому філософському словнику» стверджується, що в наукове поняття «парадигма» означає «систему теоретичних, методологічних та аксіологічних установок, які прийняті за взірць вирішення наукових завдань і поділяються всіма членами наукового товариства» [7]. А. Чухно вважає, що парадигма – це система науково обґрунтованих понять, ідей, думок, логічно зв'язаних між собою, що утворюють цілісну концепцію. Парадигма – це цілісна система, в якій логічно й послідовно розгортається предмет дослідження, тобто розкривається його зміст шляхом внутрішнього сутнісного саморуху [8, С. 58]. В загальному вигляді її можна розглядати як «концептуальну схему дослідження певних явищ, яку використовують на певному етапі розвитку науки й суспільства» [6, С. 47]. В.Тарасевич вважає, що поняття «парадигма», за Т.Куном, означає «сукупність теоретичних уявлень, методологічних принципів та ціннісних настанов, які для конкретної науки залишаються незмінними протягом певного часу і зміна яких становить зміст наукової революції» [9].

Щодо питання стосовно ролі парадигм у розвитку науки, то у науковому співтоваристві існує певна єдність і вже утвердилась думка про те, що парадигми є важливими для наукового прогресу та розвитку, оскільки вони «...містять у собі не лише пізнавальний, а й нормативний зміст; ...визначають розв'язуване проблемне поле, запроваджують припустимі методи і набір стандартних рішень».

Серед чотирьох стадій розвитку науки (нормальний та аномальний стан, криза та наукова революція) Т. Кун виділяє передусім: «нормальну науку», тобто період коли панує стара парадигма, в межах якої відбувається нагромадження знань; «наукову революцію», - в межах якої за умов «зрілої науки» відбувається розпад існуючої парадигми, конкуренція між альтернативними парадигмами та перемога однієї з них, наслідком чого є перехід до нового періоду розвитку «нормальної науки».

Періодом «нормальної науки» американський філософ називає стадію, на якій парадигма сприймається більшою частиною наукового співтовариства і наука сутнісно займається тільки розв'язанням завдань; її результати в основному зумовлені самою парадигмою, вона виробляє мало нового. Головна увага приділяється способу досягнення результатів, а мета полягає у подальшому відточуванні панівної парадигми, що сприяє розширенню сфери її застосування [10].

Проміжними етапами є «аномальний стан» розвитку науки та її «криза». В умовах аномального стану отриману нову сукупність наукових даних вже не можна пояснити з погляду існуючої парадигми, що й призводить до кризи, а відтак і до наукової революції. Криза старої парадигми супроводжується знеціненням її методологічних принципів.

В процесі «наукової революції» відбувається зміна своєрідної «понятійної мережі», формування нової системи світогляду та цінностей, через яку учені розглядали реальність, що вимагає обґрунтування нових принципів. Проте, необхідно зауважити, що заперечення старих принципів має діалектичний характер, тобто відбувається з утриманням позитивних сторін, що отримало в концепції Т.Куна назву «реконструкція приписів».

Отже, парадокс «наукових революцій» полягає в тому, що перманентно, шляхом повної або часткової зміни структури «дисциплінарної матриці», парадигма еволюціонує в контексті когерентного вибору між вимогою теоретичного спрощення та необхідністю розробки більш складного нового підходу, що відповідає

предмету дослідження, стосовно до якого традиційні обґрунтування явно не достатні.

Обґрунтування необхідності переходу до нової парадигми розвитку економічної науки. Чому сьогодні виникає необхідність зміни існуючої парадигми розвитку науки в напрямку переходу від детерміністичного світогляду до синергетичного - це перше питання, на яке слід відповісти перш ніж, досліджувати - як вони (зміни у науковому світогляді) впливають на розвиток економічної науки, і зокрема формування нової парадигми розвитку ринку (у тому числі і парадигми розвитку ринку транспортних послуг).

Ключ до вирішення цих питань, лежить передусім у площині усвідомлення того, що кожному історичному періоду розвитку науки властиві свої специфічні ідеали наукового знання та методологічні підходи до осмислення дійсності. Сучасний етап розвитку характеризується тим, що наука істотно відстала від перебігу суспільних трансформацій. Вже назріла об'єктивна необхідність наукового переосмислення нестандартних процесів, що розвиваються динамічно; потрібні нові підходи щодо творчого перегляду усталених стереотипів, відмова від догматичного трактування цілої низки тез, котрі часто сприймаються як фундаментальні основи розвитку. Так, наприклад, у класичній науці панує жорстко детерміністичний стиль мислення, тобто переважає парадигма детермінізму. При цьому «ідеалами» наукового знання слугують простота, лінійність, повне виключення невизначеності (випадковості), прагнення встановити всюди однозначні динамічні закони, яким підпорядковувалися б всі явища дійсності.

Проте, сьогодні така жорстко детерміністична картина світу - так званий лапласовській детермінізм усвідомлюється як надмірно спрощена теоретична схема, в якій з розгляду виключається ряд важливих параметрів, і в першу чергу, час і випадковість. Адже, сучасний етап суспільно-економічного розвитку найкраще вписується у логіку та концепт перехідної епохи, коли відбувається боротьба між іманентним минулим і трансцендентним майбутнім, між економікою індустріалізму й становленням мережево-комунікаційної економіки постіндустріального періоду, між ринком з конкурентним механізмом розвитку і «новим» ринком з іншими механізмами розвитку на протилежних (синергетичних) засадах. При цьому, як засвідчує практика, напруга перехідних процесів і трансформацій, що сьогодні відбуваються - періодично проривається потужними економічними кризами. Остання з цих криз (світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.) за ознаками свого структуро-системного прояву є кризою не внутрішньосистемної корекції, а глобальних міжсистемних трансформацій і у цьому розумінні вона має принципові відмінності від криз, що були раніше. Йдеться передусім про те, що попередні кризи протікали на основі так званої лінійної логіки та відбувалися за принципом причинно-наслідкових трансформацій (наприклад, криза надвиробництва, фінансова, або у конкретному розумінні — банківська, фондова, боргова або валютна). Остання світова криза це криза подвійної або навіть потрійної дії, що обумовлено дією не лише економічних (довгих, середніх та коротких), а й глобально-цивілізаційних і соціальних циклів. За таких умов «майбутнє перестає бути передбачуваним; воно не ґрунтується більше на підвалинах теперішнього. Як результат цього: а) утверджується принцип необоротності процесів; б) порушується часова симетрія; в) перестають діяти притаманні для попередньої системи закони, на основі яких відбувалися еволюційні зміни. Йдеться про усвідомлення того, що

суспільство у своєму розвитку зазнає впливу інверсійних у часі законів і закономірностей» [2, С. 122]

В таких нестійких умовах, як правило, посилюється міждисциплінарне методологічне значення загальнонаукових підходів і методів, виражених в таких концептах, як «система» та «парадигма», які потребують переосмислення. Науковий інтерес до парадигматичної проблематики зумовлений необхідністю обґрунтування такого методологічного підходу, що відповідає метасистемному рівню мислення та загальнонауковій картині світу, який міг би інтегрувати різні, в тому числі альтернативні ... проєкції досліджуваного.

Саме синергетика сьогодні розглядається як науковий напрям, що являє собою міждисциплінарний аналіз наукових ідей, методів і моделей складних процесів, що розкриває їх потенціал. У такому контексті синергетична парадигма має всі підстави претендувати на статус постнекласичної парадигми соціального пізнання, і в першу чергу, завдяки своєму інтегративному потенціалу.

Отже, високий динамізм сучасних суспільно-економічних процесів, а також криза стереотипного лінійного мислення, зумовили процес «зміни парадигм», тобто відбувається перехід від парадигми науки, що спирається на замкнуті системи та лінійні співвідношення - парадигми детермінізму, до принципово іншої парадигми, що орієнтована на відкриті складні системи, які самоорганізуються й еволюціонують за законами нелінійної динаміки, тобто парадигми синергетики.

Як новий світогляд ця парадигма (синергетична) базується на сучасній теорії самоорганізації, яка досліджує процеси нелінійності та нерівноважності в контексті еволюційного розвитку, розглядає процеси становлення «порядку через хаос», біфуркаційні зміни, незворотність часу, нестійкість як основну характеристику еволюції тощо. Відповідно відбувається зміщення акцентів від таких властивостей складних систем - як «сталість», «порядок», «однорідність», «рівновага», «стабільність», «рівномірність», «гомогенність» тощо до тих, на яких базується синергетика - «нестабільність», «хаос» «індетермінізм» «фрактальність», «турбулентність», «синергія», «самоорганізація», «дисипація», «біфуркація», «емерджентність» тощо. «Дисциплінарну матрицю» зміни парадигми представлено у табл.1

У даній науковій статті не ставиться завдання розкривати глибинні теоретичні основи парадигми детермінізму та синергетики, що слугують вихідною методологічною базою концептуалізації інституційно-синергетичної парадигми ефективного розвитку ринку транспортних послуг (РТП). Насамперед, йдеться про ті ідейно-теоретичні домінанти мислення, на які може спиратися методологія транспортно-економічної науки у дослідженні ринкових процесів.

Складність їх дослідження обумовлена тим, що з одного боку, неможливо повністю відмежуватися від парадигми, яка ще реально функціонує, хоча і девальвується (парадигма детермінізму), а з іншого боку - не маємо права здійснювати аналіз лише з позицій того, що тільки зароджується, тобто парадигми синергетики. Однак пріоритетність останнього має бути незаперечною, адже «старе» підпорядковується логіці утвердження «нового». В цьому контексті зауважимо, що механістичною основою сучасної наукової методології досліджень є діалектика, проте її вершиною - синергетика.

Таблиця 1

«Дисциплінарна матриця» зміни парадигм

Структура «дисциплінарної матриці»	Парадигма	
	Детермінізму	Синергетики
Символічні узагальнення, що складають формальний апарат і мову парадигми	«Стабільність», «впорядкованість», «рівновага», «симетрія», «гомогенність» тощо	«Нестабільність», «індетермінізм» «фрактальність», «турбулентність», «синергія», «самоорганізація», «дисипація», «біфуркація», «хаос», «емерджентність» тощо
Метафізичні компоненти, що визначають найфундаменталь- ніші теоретичні і методологічні і принципи світосприйняття	1) принципи: — причинної зумовленості; — опосередкованості одного явища іншим; — об'єктивного закономірного взаємозв'язку і розвитку; — самодетермінації та детермінації частин і цілого 2) теорії діалектики; метафізичні просторово- часові моделі циклічного та лінійного розвитку 3) методологія раціоналізму і закони діалектики 4) конструктивний потенціал реалізується через механізм циклічного розвитку (причина- наслідок-причина)	1) принципи: — самоорганізації складних невпорядкованих систем; — необоротності процесів у дисипативних системах; — спонтанності, ймовірності, випадковості, нестійкості; 2) теорії нелінійної динаміки; 3) методологія індивідуалізму та іраціональності; 4) конструктивний потенціал реалізується через механізм біфуркації та хаосу
Цінності, що задають пануючі ідеали та норми побудови й обґрунтування наукового знання	Закон і необхідність. Упорядкованість і гармонія. Віра у визначеність. Інваріантність	Гуманізм. Гетерогенність. Плюралізм. Мультиваріантність

Необхідно зазначити, що принциповою відмінністю суспільних наук (у тому числі й економічних) від всіх інших природничих і технічних є те, що в них змінюється не лише метод, але й сам об'єкт дослідження (в точних науках удосконалюється лише метод дослідження, а об'єкт, як правило, залишається незмінним). На думку відомого українського вченого-економіста - академіка А. Чухно, парадигму слід розглядати як цілісну систему, в якій логічно й послідовно розгортається предмет дослідження, тобто розкривається його зміст шляхом внутрішнього сутнісного саморуху.

Враховуючи вищеведене, для обґрунтування необхідності переходу до нової інституціонально-синергетичної парадигми розвитку РТП, насамперед потрібно виявити ті суперечності, що виникли в його системі, механізмах функціонування та розвитку в нових умовах становлення мережево-комунікаційної економіки. Фактично мова піде про певні економічні «феномени», що виявляються у вигляді економічних

суперечностей, які неможливо пояснити з точки зору пануючої на даний час наукової парадигми; інакше кажучи вони не вписуються в пануючі в економічній науці теорії та концепції розвитку ринку, вимагаючи адекватного переосмислення на засадах оновленого методологічного інструментарію. Тим самим виявляється необхідність зміни парадигми як основи ідентифікації наукової рефлексії на події, що відбуваються, з наступним виробленням нової платформи для формування прогностичної картини розвитку ринку.

Парадигма являє собою теорію або сукупність теорій, що встановлюють науково обгрунтовані положення у певній галузі знань і які для конкретної науки залишаються незмінними протягом певного часу. На думку Т. Куна парадигми змінюють одна одну, коли виявляється їх неспроможність, в свою чергу К. Поппер наголошував, що парадигма змінюється лише тоді, коли факти, котрі протистоять їй стрімко наростають. Зазначене має важливе значення, оскільки спостереження та факти підпадають під вплив теорій, особливо у сфері соціально-економічних відносин.

Зауважимо, що численні класичні та неокласичні школи в економічній науці, що формувались в умовах домінування детерміністичного стилю мислення (на засадах парадигми детермінізму), будуються на принципах, найважливішими імперативами яких є визнання:

- рівноваги, як імперативу економічного розвитку (що вимагає такої величезної кількості обмежувальних застережень, припущень й умов, які роблять основні її положення скоріше концептуальними ніж реально працюючими);
- економічного раціоналізму у прийнятті рішень (насамперед, це стосується сприяння отримання максимального прибутку);
- механізму саморегуляції ринку;
- конкуренції як головної рушійної сили економічного розвитку.

Отже, це той теоретичний базис економічної науки, який був розроблений для економіки періоду індустріалізму, і який цілком відповідав її параметрам. В цьому контексті доцільно відмітити, що економічні закони, які відображають причинно-зумовлений зв'язок і взаємозалежність економічних явищ і процесів, в основному справедливі лише для певних, не завжди чітко визначених умов. Багато з них є результатом статистичних спостережень на певному історичному або часовому відрізку; їх перенесення на інші часові інтервали, а тим паче використання для прогнозування майбутнього розвитку проблематично. Так, наприклад на сучасному етапі глибинних системних трансформацій не можна, наприклад, абсолютизувати принцип економічної рівноваги, оскільки в нових умовах «...починає домінувати протилежний принцип — принцип нерівноважного розвитку... а «рівновага» розглядається як окремий випадок» [2, С.196].

Проаналізуємо ті економічні суперечності, що виникають в системі ринку, в механізмах його розвитку в умовах становлення мережево-комунікаційної економіки. Так, ринок, і зокрема РТП, заснований на конкуренції, і саме конкурентний механізм забезпечує ефективність його розвитку. Це твердження, слід розглядати з тієї точки зору, що конкуренція є не лише «невидимою рукою ринку», фундаментом пропорційності, а й тією основою, на якій формується інноваційний потенціал його економічного розвитку. Адже, однією з основних функцій конкуренції в сучасних умовах є сприяння прискоренню науково-технічного прогресу і саме з цієї точки зору конкуренція виступає основою інтенсифікації, зростаючої ефективності та технологічного самооновлення. При цьому в сучасних умовах йдеться про суперечливу

взаємодію основних регулюючих сил конкурентних відносин - конкуренцію та монополізм, тобто механізм стихійного саморегулювання ринку та механізм організованого впливу на нього з боку окремих виробників-монополістів або їх об'єднань; в окремих випадках може замінюватися або доповнюватися регулюючим впливом з боку держави. Однак, конкуренція може викликати й економічні, соціальні, екологічні та інші кризи з непередбачуваними наслідками та проблемами для науково-технічного прогресу. Монопольні ж сили, з одного боку, здатні обмежувати надмірний вплив стихійних сил конкуренції та сприяти збалансованому розвитку ринку, а з іншого боку - значна монополізація також стримує науково-технічний прогрес і знижує рівень ефективності ринкової системи. Найбільш ефективною, виявляється така система взаємодії суперечливих сил конкурентних відносин на ринку, яка в максимальному ступені послаблює негативні наслідки стихійних сил конкуренції та монополії, й формує врівноважуючу тенденцію до співпраці та партнерства ринкових суперників.

Отже, конкуренція, як будь-яка інша функціональна форма економічних відносин, у своїх вимірах підпорядковується логіці історизму, тобто виявляється історична обмеженість конструктивного потенціалу конкуренції, її функціональна неадекватність новим економічним реаліям мережево-комунікаційної економіки.

В контексті аналізу проблеми подальшого розвитку РТП, необхідно підкреслити, що мова йде не про механічне заперечення конкуренції та конкурентних форм ринку в їх канонічному значенні, а йдеться про те, що ринок, заснований лише на конкуренції на даний час досяг такого рівня досконалості у своїй потенції, що втрачається сенс подальшого розвитку на наявній основі.

Крім цього відбуваються трансформації й у інших функціональних механізмах конкурентної форми ринку, а саме:

- деформуються інформаційна функція, а отже і функція ціноутворення;
- модифікуються раціональні начала економічної діяльності на ринку;
- змінюються засади стимулюючої функції тощо.

Так, наприклад, в умовах мережево-комунікаційної форми економіки «конкуренція» підривається колізіями ціноутворення, що зумовлено зростаючою неадекватністю інформаційних потоків. Адже, конкуренція базується на тому, що всі зацікавлені в економічній транзакції сторони мають необхідну й, головне - достовірну інформацію, яка необхідна для її найбільш вигідного здійснення. Проте, в умовах економіки, яка характеризується зростаючим прискоренням динаміки економічних процесів та їхньою символізацією, реакція ринку дедалі більшою мірою виявляється неадекватною, так як швидкість змін перевищує його адаптивні можливості. Ринкова інформація перестає відбивати реальні економічні процеси; втрачає об'єктивність і вводить в оману учасників ринку. Таким чином, відбувається девальвація однієї з головних функцій ринку – інформаційної; при цьому сама конкуренція втрачає свій сенс, тобто девальвується її конструктивна функція.

Крім того, конкуренція, з її визначальним принципом – «все, що дає прибуток, є раціональним», в нових умовах виявляє свою суперечливість з точки зору необхідності дотримання об'єктивних екологічних обмежень (у тому числі проблеми екологічного забруднення транспортними засобами).

Проте найбільш визначальним стає проблема неадекватності конкуренції зростаючій значимості всього комплексу соціальних чинників, і, перш за все, креативної ролі особистості. Якщо в умовах конкурентної форми ринку, «конкуренція» була дієвим інструментом стимулювання ефективності матеріальних важелів його

розвитку, то в мережево-комунікаційній економіці набувають доміантності нематеріальні чинники - інформація, знання та соціальний капітал; тому функцію стимулювання перебирає на себе співпраця та партнерство. Соціальний капітал формується на базі взаємної довіри учасників ринкового економічного процесу, а довіра прямо й безпосередньо пов'язана з відносинами співпраці та партнерства. Довіра же бере початок із реальної свободи кожного суб'єкта ринка, з визнання не формальної, а справжньої самодостатності господарчих суб'єктів.

Можна вказати і на інші суперечності конкурентної форми ринку, які проявилися в мережево-комунікаційній економіці. Так, однією з найпринциповіших суперечностей сучасного ринку стає перевищення критичної маси трансакційних витрат, яке зростаючим чином знецінює ринковий механізм. Це одна з базових передумов, що визначає логіку самозаперечення конкурентної форми ринку. Рональд Коуз ще в 1937 р. висловив думку про те, що ринок як інститут не може існувати без трансакцій, які супроводжуються витратами. До трансакційних витрат належать наступні:

- витрати пошуку інформації, тобто витрати часу на отримання й обробку інформації;
- витрати ведення переговорів;
- витрати експертні; пов'язані з вимірюванням кількості й якості товарів і послуг, що вступають в ринковий обмін;
- витрати по специфікації та захисту прав власності; витрати часу та ресурсів, необхідних для захисту та відновлення порушених прав;
- витрати опортуністичної поведінки.

Трансакційні витрати як витрати, що пов'язані з координацією та взаємодією економічних суб'єктів в умовах конкурентної його форми мають позитивну тенденцію, і в цьому сенсі «вартість ринку» постійно збільшується. Адже, зростають вимоги до ефективності збору й обробки інформації, маркетингових досліджень, реклами, зв'язків з громадськістю, бізнес-розвідки і т.д., тобто до видів діяльності, основними ресурсами яких є інформація та знання. Наприклад, у США на трансакційні витрати припадає більше 50% загальних витрат виробництва та реалізації продукції й послуг. Подальше непомірне зростання трансакційних витрат створює основу самозаперечення конкурентної форми ринку. Їх зменшення стає можливим лише в умовах розвитку «іншої форми ринку», що базується на принципах синергії, і може бути реалізована, наприклад, у кластерній формі, партнерств, співробітництв, злиттів, когерентної взаємодії тощо.

Варто також відмітити і те, що в сучасних умовах суперечності конкурентної форми ринку виявляються не лише через девальвацію його функціональних механізмів. Переконавання, що ринок з механізмом саморегулювання сам по собі забезпечить ефективність господарської діяльності, на практиці давно став анахронізмом. Залишившись у віках, ідея *laissez-faire* не в усьому витримала випробування часом та вимогами соціального прогресу. Поняття «провали ринку» дедалі частіше стає ключовим у контексті усвідомлення причин і наслідків сучасної економічної кризи.

При такій постановці питання також виявляється й інший аспект - все більшою мірою окреслюються контури функціональної альтернативи ринку. Сучасний реальний ринок — це не смітівський ринок, з яким держава взаємодіє у ранзі «нічного сторожа». Слід також враховувати і суперечливість впливу на розвиток ринкових відносин зростаючих масштабів державного втручання, особливо під час криз або перехідних процесів, адже при цьому зростаючу частину економічних функцій, з

реалізацією яких ринок не справлявся, перебирає на себе держава. Проте, як це переконливо доведено практикою - держава ніколи не була і ніколи не стане реальною альтернативою ринку, в неї інші завдання —допомагати ефективному функціонуванню ринку.

Крім того, ринок і держава обмежені в своїх можливостях і не завжди справляються з тими завданнями, вирішення яких на них покладає суспільство. За аналогією з «провалами ринку» проблеми неефективного державного регулювання в теоретичному плані аргументуються «провалами держави». Відтак, у дилемі «ринок — держава» дедалі чіткіше проглядається якісно нова функціональна взаємозалежність — відносини співпраці та партнерства як антипод конкуренції.

Таким чином, проблема полягає в тому, що традиційна, статична по суті, модель ринку, яка була придатна до умов XIX-XX століть, увійшла у протиріччя з динамікою мережево-комунікаційної економіки, що демонструє таку швидкість і суперечність соціально-економічних і технологічних змін, які абсолютно незрівнянні з еволюцією попередніх стадій розвитку. Кооперативні ефекти, що проявляються в перманентній і масовій інноваційній активності, прогресуючому ускладненні економічних структур, наростанні невизначеності й протилежній їй багаторівневої інституціоналізації національної, а також світової економіки, не піддаються поясненню з конкурентних позицій; вони ігнорують фундаментальну роль співпраці та партнерства в економічному розвитку.

Отже, адекватне розуміння еволюційних процесів, їх джерел, механізмів і чинників, що визначають національну специфіку ринку транспортних послуг, має важливе значення як для розробки та реалізації стратегії його подальшого розвитку (як на макрорівні (національному), так і на мезорівні - (галузевому і регіональному), а також мікрорівні, - при визначенні стратегії й тактики конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів ринку).

Стосовно інтелектуальної еволюції економічних знань, що сьогодні відбувається в науці, зауважимо, що наведені вище суперечності, які виникли в процесі розвитку конкурентних форм ринку, в умовах мережево-комунікаційної економіки переконливо свідчать про те, що потенціал фундаментальних економічних теорій, на яких базувалося функціонування ринку, на початку XXI ст. вже наблизився до вичерпання. Адже лінія взаємозалежностей, на якій формується методологічна конструкція конкурентної парадигми розвитку ринку в умовах мережево-комунікаційної економіки супроводжується знеціненням її методологічних принципів.

Таким чином, очевидно стає наявність кризи «конкурентної парадигми розвитку ринку», яка формувалась в умовах домінування детерміністичного світогляду; це дає підстави стверджувати, про необхідність її зміни на «інституційно-синергетичну парадигму» з потребою переосмислення як на теоретичному рівні, так і з урахуванням методологічного оновлення.

З точки зору синергетики до аналізу процесів економічного розвитку РТП потрібно підходити з позицій суперечливої єдності співпраці (партнерства) та конкуренції як різних, але взаємообумовлених систем обміну та координації економічної діяльності, що має фундаментальне теоретико-методологічне значення. Таке розуміння процесів економічного розвитку ринку дозволяє здолати корінний недолік його конкурентної парадигми, яка ґрунтується на уявленні про однорідність економічного простору і, як наслідок, - його статичність. Крім того, новий підхід синергетичного наукового мислення, пов'язується з домінантою принципу ймовірності,

а отже — із зростаючою багатоаспектністю економічних перетворень. Дедалі більшу роль відіграє динаміка, тому предметом економічних досліджень розвитку РТП стає не лише кінцевий результат, але й процес і вектори змін (і в першу чергу йдеться про швидкість адаптації до змін).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань: Монографія / А.С. Гальчинський. — К.: Либідь, 2013. - 472 с.
2. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: курс лекцій / А.С. Гальчинський. — К.: АДЕФ -Україна, 2010. — 572 с.
3. Князева Е.Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомыри. / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. — СПб.: Алетея, 2002. — 414 с.
4. Ходаківський С.І. Методологія наукових досліджень в парадигме синергетики: Монографія / С.І. Ходаківський, В.К. Данилко, Ю.С. Цал-Цалко Житомир: ЖДТУ, 2009-340 с.
5. Грицанов А.А. Философия / Глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. — С. 757.
6. Философский энциклопедический словарь/ Гл. редакция: [Л. Ф. Ильичёв](#), [П. Н. Федосеев](#), С. М. Ковалёв, В. Г. Панов — М.: Сов. Энциклопедия, 1983. — 840 с.
7. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. — Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. - 896 с.
8. Чухно А. А. Твори у 3 т. / НАН України. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України: Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії. — К., 2007.
9. Тарасевич В. Еволюція економічної теорії та сучасне парадигмальне зрушення //Економіка України. 1996. № 12. С. 46.
10. Гроф С. Структура наукових революцій / Станіслав Гроф // Психологія і суспільство. — 2010. — №2. — С. 105–112